УДК 37 (09) (477)

Клименко Ю.А.,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини,
кандидат педагогічних наук

«ПЕРША КНИГА» МІЖНАРОДНОЇ МОВИ ЕСПЕРАНТО ЛЮДВІКА ЗАМЕНГОФА

У статті досліджено основні факти з біографії Л. Заменгофа, пов'язані з історією створення ним міжнародної мови есперанто та виходом «Першої книги», появою перших есперанто-видань. Також висвітлено його участь у становленні та розвитку світового есперанто-руху.

Ключові слова: *Людвік Заменгоф, міжнародна планова мова есперанто, «Перша книга».*

Міжнародна мова есперанто — соціально-культурний феномен, універсальний засіб міжкультурного діалогу та людського взаєморозуміння в загальносвітовому масштабі. Її творцем є Людвік Лазар Заменгоф — польський лікар-окуліст, лінгвіст і поліглот, автор праць у галузі інтерлінгвістики, активний громадський діяч.

Різні аспекти есперанто-руху як соціально-культурного, інтерлінгвістичного феномену знайшли відображення у працях Є. Бокарєва, Ю. Дмитрієвської-Нільсон, Б. Колкера, А. Королевича, А. Короля, С. Кузнєцова, Д. Лук'янець, Г. Махоріна, А. Мельникова та ін. Проте слід зазначити, що більшість наукових праць тільки побічно стосуються досліджуваної теми, мають фрагментарний характер, вимагають глибшого аналізу, перевірки і зіставлення фактів, об'єктивного і неупередженого висвітлення.

Мета статті — висвітлити історію створення «Першої книги» Людвіка Заменгофа — творця міжнародної мови есперанто.

Лазар Маркович Заменгоф (при народженні Лейзер Мордхович Заменгов) народився 15 грудня 1859 р. у м. Білосток — невеликому польському містечку, розташованому на той час на західній околиці Російської імперії (Гродненська губернія. З 1890 р., проживаючи, головним чином, у Варшаві, він замість офіційного імені — Лазар став користуватися польським ім'ям Людвік. Цією обставиною по-

яснюються ініціали Л.Л. (Лазар Людвік), що трапляються в деяких літературних джерелах [6, 34].

Л. Заменгоф був першою дитиною в родині викладача іноземних мов реального училища Марка Фабіановича Заменгофа. Пізніше в сім'ї народилися ще п'ятеро синів (Фелікс, Герш, Генрік, Леон і Олександр) і п'ятеро доньок (Фейгл (Фаня), Гітл, Сура-Двойра, Міна та Іда). Розмовними мовами в родині були ідиш та російська. Марк Фабіанович Заменгоф публікував у газеті «Гацефіра» роботи з філології староєврейської мови, уклав навчальні посібники на івриті за єврейським віровченням, географії та мовознавства [4].

Л. Заменгоф спочатку навчався в російському навчальному закладі — реальному училищі м. Білосток. У 1873 р. родина Заменгофів переїздить у Варшаву. Відтак Людвік продовжує навчання вже у варшавській класичній гімназії. У серпні 1874 р. він вступає до четвертого класу 2-ї чоловічої гімназії.

Слід зазначити, що у м. Білосток, що налічував на той час близько 30 000 жителів, населення складалося з чотирьох різномовних етнічних елементів: росіян, поляків, євреїв і німців. Російською мовою розмовляла частина інтелігенції. Польською, всупереч забороонам царського уряду, що намагався насильницькими методами русифікувати Польщу, спілкувалося все польське населення міста Білосток. Більшість євреїв розмовляла мовою ідиш, а німці відповідно німецькою.

Ще в ранньому дитинстві Л. Заменгоф вивчив усі місцеві мови. Він досконало володів російською; вважаючи її своєю рідною мовою, навіть писав нею вірші. Як свідок частих конфліктів на мовному ґрунті, Заменгоф дійшов помилкового висновку, що основною причиною ворожнечі між людьми, що розмовляють різними мовами, є різномовність. Він вважав, що наявність єдиної, нейтральної мови, загальної для всіх людей, буде тим засобом, який встановить дружбу між усіма народами, знищить війни, створить епоху мирного життя на всій планеті. Захопившись цією ідеєю, Л. Заменгоф почав працювати над створенням нейтральної мови. У процесі роботи він дійшов висновку, що мова є надзвичайно складною системою. Вона містить десятки тисяч елементів, сотні правил, що змінюють ці елементи, керують ними. Л. Заменгоф відчував, що впоратися із поставленим завданням — створити нову мову — одна людина не в змозі, але, незважаючи на це, мрія здійснити свій зухвалий план

жила в ньому і він з неймовірною завзятістю продовжував розпочату роботу [6, 34–35].

Свою роботу над проектом нової мови Л. Заменгоф закінчив, навчаючись у восьмому класі, у віці дев'ятнадцяти років. Про свій «винахід» він розповів колегам по гімназії (серед яких, як припускають деякі історики есперанто, був Леон Вінер, батько Норберта Вінера, основоположника кібернетики). Друзів Л. Заменгофа вразила простота, логічність і легкість вивчення нової мови. Вони охоче взялися за її освоєння [6, 35].

5 грудня 1878 р. Л. Заменгоф і його колеги урочисто святкували народження мови, яку автор назвав "lingwe uniwersala". Юні прихильники універсальної мови з ентузіазмом співали гімн на честь дивного знаряддя міжнародного спілкування, яке мало ощасливити людство. Гімн починався словами: "Malamikete de les nacjes Kado, kado, jam temp' esta! La tot' homoze in familje Konunigare so deba" («Ненависть між народами, зникни, зникни, вже пора. Усе людство має об'єднатися в одну сім'ю») [6, 35–36].

Проте, на думку дослідників, Л. Заменгоф тоді був занадто молодим, щоб опублікувати свою роботу. Тож, закінчивши навчання в гімназії, за наполяганням батька, він вступив на медичний факультет Московського університету. Вивчав медицину в Москві, а потім у Варшаві. У 1885 р. Заменгоф закінчив університет і зайнявся медичною практикою як окуліст у містечку Вейсеяй (Сувалкського повіту), де жила сім'я його сестри Фейгл (Фані) Піковер, а з 1886 р. він працює в Плоцьку.

Працюючи лікарем, Л. Заменгоф не полишав працю на філологічній ниві. Одночасно з першими успіхами у галузі філології він продовжував удосконалювати проект міжнародної мови. Батько Л. Заменгофа, вважаючи затію сина даремною витратою часу і здоров'я, спалив усі перші рукописи «універсальної мови», коли той був у Москві. Дізнавшись про те, що сталося, Л. Заменгоф почав по пам'яті відновлювати записи, знищені вогнем. Багато зі створеного раніше йому не сподобалося. Тому Л. Заменгоф починає дещо змінювати, покращувати й удосконалювати. Таким чином народжується другий варіант мови. Щоб переконатися в тому, що новий варіант є вже цілком зрілим продуктом, Л. Заменгоф займається перекладами з національних мов, пише вірші. Упродовж шести років наполегливої праці він домігся того, що його мова стала простою за-

кінченою системою, придатною для висловлення думок у будь-якій формі, навіть поетичній [6, 36].

Другий проект мови був завершений у 1885 р., але упродовж двох років Л. Заменгоф не міг знайти видавця, який ризикнув би вкласти гроші в сумнівну справу. Допомога прийшла несподівано. Ідея нової мови сподобалася його нареченій та її батьку [6, 36]. Тому видання було здійснене на кошти, отримані Заменгофом від свого тестя — ковенського фабриканта Олександра (Сендера Лейбовича) Зільберніка — у вигляді приданого (10 000 рублів) за його наречену Клару Зільбернік. Їх заручини відбулися 30 березня 1887 р., а весілля — 8 серпня цього ж року [8].

Рукопис майбутньої книги було передано на цензорську перевірку 6 квітня 1887 р. Дозвіл на друк російськомовної версії отримано 2 червня. 14 (26) червня 1887 р. у Варшаві в друкарні Х. Кельтера з'явилася брошура російською мовою обсягом у 40 сторінок під заголовком «Міжнародна мова». Саме цю дату вважають «днем народження» есперанто. Оскільки Л. Заменгоф залежав від своїх пацієнтів, то не хотів, щоб вони дізналися про його так звані «сторонні справи». Тому він вирішив видати свою роботу під псевдонімом «Доктор Есперанто», що в перекладі означає «доктор, що сподівається» [6, 36; 8].

Російськомовна версія книги мала тираж 3000 екземплярів. Незабаром брошура вийшла на інших мовах. Уже до кінця 1887 р. були опубліковані видання польською (2000 примірників), німецькою та французькою мовами (по тисячі примірників). Всі переклади були виконані самим Л. Заменгофом. Перша версія англійською мовою вийшла у 1888 р., але переклад був настільки невдалий, що Л. Заменгоф незабаром був змушений зупинити її поширення. Та вже через рік вийшла більш досконала англійська версія. У 1888 р. Л. Заменгоф підготував видання книги на ідиш та івриті, в тому ж році вона вийшла на італійській та шведській мовах [8].

Ці перші книги на різних мовах в есперантській літературі називають "La Unua Libro" («Перша книга»).

У передмові до «Першої книги» автор обґрунтував актуальність і корисність своєї роботи. Зокрема, він зазначав: «Величезне значення мала б міжнародна мова для науки, торгівлі — словом на кожному кроці... Хто хоч раз серйозно замислився над цим питанням, той погодиться, що ніяка жертва не була б занадто велика, якби ми

могли нею добути собі загальнолюдську мову. Тому будь-яка, навіть найслабкіша спроба в цьому напрямі заслуговує на увагу» [1, 5].

Виклавши основні принципи побудови мови, Л. Заменгоф наводить декілька текстів-зразків, у тому числі два своїх оригінальних вірші як свідчення того, що створена ним мова придатна і для поезії [6, 37].

До книги «Міжнародна мова» увійшов також «Інтернаціонально-російський словник», що містить 917 словотворчих елементів; тут подані корені слів, закінчення і афікси, які автор трактує як самостійні слова. За допомогою цих формантів можна утворити усі граматичні форми і принаймні 10 000 похідних слів [6, 37].

На звороті заголовного аркуша брошури вміщена така декларація: «Інтернаціональна мова, подібно до всього національного, складає гідність громадську, і від будь-яких особистих прав на нього автор назавжди відмовляється» (як відомо, Й. Шлейер, автор однієї з міжнародних планових мов «волапюк», вчинив інакше і це було однією з причин її природного відмирання). Л. Заменгоф не вважав себе єдиним вершителем долі створеної ним мови. Він уважно прислухався до доброзичливих критичних зауважень і пропозицій, а це значною мірою сприяло вдосконаленню і подальшому розвитку міжнародної мови [6, 37].

Незвичайний підручник отримали від автора наукові товариства, редакції періодичних видань, учені, письменники, учителі, адвокати та ін. Після декількох тижнів тривожного очікування почали надходити листи. Вони містили як позитивні відгуки, так і нещадну критику, іноді навіть знущання. Супроводжували листи і жорстокі напади у пресі, особливо з боку прихильників іншої міжнародної планової мови «волапюк».

Одного дня Л. Заменгоф отримав послання із Криму, яке його дуже збентежило. Це був лист від п'ятнадцятирічної дівчинки, написаний міжнародною мовою. У ньому повідомлялося про успіхи мовного гуртка, яким вона керувала, а також висловлювалася пропозиція назвати створену мову псевдонімом автора — Есперанто. Пізніше з такими ж пропозиціями звернулися до Л. Заменгофа інші прихильники його мови і незабаром назва «мова Есперанто», а потім — просто «есперанто» стає загальноприйнятою [6, 37].

Радісною подією для Л. Заменгофа, стривоженого негативними відгуками ворогів його проекту, був несподіваний візит високо-

го елегантно вбраного чоловіка віком близько 30 років, який привітався з ним мовою есперанто: "Mi salutas vin, kara majstro!" («Вітаю Вас, дорогий маестро!»). Вражений господар відповів на вітання тією ж мовою і забурмотів щось невиразне. Так, на думку біографів автора міжнародної мови, почалася перша в історії інтерлінгвістики розмова творця есперанто та інженера Антона Грабовського, який згодом зіграв значну роль у розвитку художньої літератури на есперанто [6, 38].

До Л. Заменгофа продовжували надходити сотні листів з порадами, пропозиціями, часто абсолютно протилежними. Позбавлений можливості відповісти на всі ці листи, він у 1888 р., під тим же псевдонімом, видає брошури під назвою "Dua Libro de l 'Lingvo Internacia" («Друга книга міжнародної мови») [3] і "Aldono al la Dua Libro" («Доповнення до другої книги») [2]. Він дякує усім за відгуки і оголошує про намір випустити ще декілька зошитів з обговоренням отриманих пропозицій [6, 38; 8].

За словами дослідників, Л. Заменгоф активно поєднував лікарську практику та громадську діяльність. Так, у жовтні 1893 р. він приїхав у Гродно, де відкрив офтальмологічний кабінет. Тут він не тільки мав приватну лікарську практику, але й брав участь у роботі лікарського товариства Гродненської губернії, а також був помічником судді у відомчому суді міста. У жовтні 1897 р. Л. Заменгоф покинув Гродно і до 8 грудня 1897 р. мешкав у Варшаві, в небагатому єврейському кварталі [4].

Для Л. Заменгофа мова есперанто була не просто засобом спілкування, а й способом поширення його переконань. Він хотів проповідувати ідею мирного співіснування різних народів і культур. З метою її поширення Л. Заменгоф навіть розробив вчення *homaranismo* (гомаранізм).

Саме Л. Заменгоф був першим перекладачем художньої літератури з природних мов на есперанто і першим поетом на есперанто. Його вірші пронизані ідеями братства народів і релігійністю. Пізніше він опублікував словники есперанто, хрестоматії та окремі видання своїх оригінальних творів і перекладів на есперанто зі світової класичної літератури. Серед його перекладів — «Гамлет» Шекспіра, «Ревізор» Гоголя, казки Андерсена, Біблія.

Як автор та ідеолог найбільш розповсюдженої міжнародної планової мови, Л. Заменгоф став неформальним лідером есперанто-ру-

ху, хоча він ніколи не прагнув до слави чи влади. Есперантисти називали його Маестро. Проте самому Л. Заменгофу не подобався цей титул. Він відмовився обійняти будь-яку офіційну посаду в есперанто-русі.

З 1895 р. Л. Заменгоф відходить від пов'язаної з есперанто діяльності, до якої повернеться лише в 1902 р., почасти у зв'язку з контрактом на видання книг на есперанто, підписаним із французьким видавництвом «Ашет» ("Hachette") [4].

29 липня 1905 р. у Франції Л. Заменгофа було нагороджено орденом Почесного легіону. У тому ж році 5–12 серпня він взяв участь у I Всесвітньому конгресі есперантистів у французькому місті Булонь-сюр-Мер, після чого до 1914 р. брав участь у роботі всіх Всесвітніх конгресів есперантистів.

У 1914 р. подружжя Заменгоф прямувало до Парижа на відкриття X Всесвітнього конгресу есперантистів, але 1 серпня почалася Перша світова війна і поїзд, в якому вони їхали, зупинили під Кельном (Німеччина). Російським учасникам довелося повертатися на батьківщину через нейтральні країни.

Л. Заменгоф помер 14 квітня 1917 р. в окупованій німецькими військами Варшаві, і був похований 16 квітня 1917 р. на варшавському єврейському кладовищі [4].

Сьогодні день народження Л. Заменгофа — 15 грудня — відзначається есперантистами усього освіту як *Zamenhofa Tago* й супроводжується різними заходами — концертами, книжковими виставками тощо. Ім'я творця міжнародної мови есперанто носять вулиці, планети. Пам'ятники, бюсти та пам'ятні знаки всесвітньо відомому Доктору Есперанто встановлені в багатьох містах світу.

Більше ста років живе і розвивається планова мова есперанто, створена в процесі пошуків оптимальних шляхів вирішення проблеми спілкування багатомовного людства. Унікальний експеримент функціонування і розвитку сконструйованого повноцінного засобу спілкування привертає до себе все більшу увагу як в теоретичному плані, так і з погляду практичної громадської значущості.

Джерела

1. Доктор Эсперанто. Международный язык. Предисловие и полный учебник. — Варшава : Изд. автора, 1887. — 40 с.

2. Заменгоф Л.Л. Aldono al la Dua Libro de l' Lingvo Internacia / Л.Л. Заменгоф. — Варшава, 1888.
3. Заменгоф Л.Л. Dua Libro de l' Lingvo Internacia / Л.Л. Заменгоф. — Варшава, 1888. — 50 с.
4. Заменгоф Людвик Лазарь [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/
5. Исаев М.И. Язык эсперанто / М.И. Исаев. — М. : Наука, 1981. — 85 с.
6. Королевич А.И. Книга об эсперанто / А.И. Королевич. — К. : Наукова думка, 1989. — 241 с.
7. Махорін Г.Л. Нариси з історії есперанто-руху в Україні / Г.Л. Махорін. — Житомир : ФОП Євенок О.О., 2012. — 60 с.
8. Первая книга (эсперанто) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/
9. Проблемы интерлингвистики. Типология и эволюция международных искусственных языков. — М. : Наука, 1976. — 133 с.

В статье исследованы основные факты из биографии Л. Заменгофа, связанные с историей создания им международного языка эсперанто и выходом «Первой книги», появлением первых эсперанто-изданий. Также освещено его участие в становлении и развитии мирового эсперанто-движения.

Ключевые слова: *Людвик Заменгоф, международный плановый язык эсперанто, «Первая книга».*

The article investigates the main facts from Ludwik Zamenhof 's biography related to the history of the international language "Esperanto", the issue of his "First Book", and the first Esperanto publications. The author highlights Ludwik Zamenhof 's participation in the establishment and development of the world Esperanto movement.

Key words: *Ludwik Zamenhof, planned international language "Esperanto", "First Book".*